

КУЛЬТОВІ ПРИДОРІЖНІ ОБ'ЄКТИ В КОНТЕКСТІ МАТЕРІАЛІВ КУРСУ “ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА”

засіданнях краєзнавчих гуртків, у дослідженнях учасників МАН.

1. Белкин А.С. Витagenное образование. Голографический поход / А.С. Белкин, Н.К. Жукова // Екатеринбург: Изд-во УГПУ, 1999, 63 с.

2. Блажевич Ю.І. Застосування вітагенних технологій на заняттях з релігієзнавства / Ю.І. Блажевич // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Вип. 14. – С. 82 – 87.

3. Блажевич Ю.І. Релігійна тематика в творчості самобутніх майстрів і умільців Хмельниччини: сучасний етап / Ю.І. Блажевич, О.І. Блажевич // Хмельниччина в контексті історії України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова,

відповід. ред.) та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 522 – 527.

4. Кохановський О. Історичні пам'ятки Деражнянщини: Науково-краєзнавче видання / О. Кохановський, С. Єсюнін / Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 48 с.

5. Поточний архів управління культури, національностей та релігій Хмельницької ОДА. – Справа №2 “Звіти, інформації, статистичні та довідкові дані щодо релігійної мережі Хмельницької області”. – 94 с.

6. Семенюк Д. Календар паломника – 2013: Чудотворні ікони Хмельниччини / Д. Семенюк // Хмельницький: Без вид-ва, 2013. – 24 с.

7. Хмельниччина справжня. Фотокнига. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2007. – 156 с.

8. Туристичні маршрути Хмельниччини. Туристичний путівник // Хмельницький: Поліграфіст-2, 2013. – 174 с.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2014

УДК 726.5(477):7(477)

Михайло Сидор, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології та українознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

КУЛЬТОВІ ПРИДОРІЖНІ ОБ'ЄКТИ В КОНТЕКСТІ МАТЕРІАЛІВ КУРСУ “ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА”

У статті розкривається сутність українських культових придорожніх об'єктів, аналізується стан їх дослідженості та вивчення в рамках матеріалів навчального предмету “Історія українського мистецтва”, подається загальна характеристика типових структурних укладів кожного виду таких споруд (каплиць, хрестів, фігур), класифікація їх за характером локалізації та мотивацією призначення.

Ключові слова: історія українського мистецтва, мала сакральна архітектура, культові придорожні об'єкти, різновиди, локалізація, функції.

Лит. 6.

Михайл Сидор, кандидат искусствоведения, доцент кафедры культурологии и украиноведения Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

КУЛЬТОВЫЕ ПРИДОРІЖНЫЕ ОБЪЕКТЫ В КОНТЕКСТЕ МАТЕРИАЛОВ КУРСА “ИСТОРИЯ УКРАИНСКОГО ИСКУССТВА”

В статье раскрывается сущность украинских культовых придорожных объектов, анализируется состояние их изученности и изучения в рамках материалов учебного предмета “История украинского искусства”, подается общая характеристика типичных структурных укладов каждого вида таких сооружений (часовен, крестов, фигур), классификация их по характеру локализации и мотивации назначения.

Ключевые слова: история украинского искусства, малая сакральная архитектура, культовые придорожные объекты, разновидности, локализация, функции.

Mykhailo Sydor, Ph.D. (Art Criticism), Associate Professor of Cultural Studies and Ukrainian Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

RELIGIOUS ROADSIDE OBJECTS IN THE CONTEXT OF THE MATERIALS OF THE “HISTORY OF UKRAINIAN ART”

The article reveals the essence of Ukrainian religious roadside objects, examines the state of research and teaching within the material of the subject “History of Ukrainian Art” served the general characteristics of typical structural modes of each type of structures (chapels, crosses, figures), the classification of the nature localization and motivation purposes.

Keywords: history of Ukrainian Art, small sacred architecture, religious roadside objects, types, location, function.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно із законами діалектики, в кожному період історії людства відбувається формування нового типу культури. Цей процес передбачає не лише відмову від старого,

віджилого, а й збереження інтелектуально-культурних надбань попередніх поколінь. Пов'язано це з існуванням вічних цінностей: віри, традицій, національних пріоритетів. Саме така закономірність і зумовлює збереження у наш час, “епоху загальної урбанізації”, здобутків народної матеріальної культури – культури наших батьків, дідів та прадідів. Вона постає невід'ємним компонентом етнокультурної інформації, яка передається від покоління до покоління у повсякденних речах: одязі, житлі, кулінарії, хатньому начинні, в різноманітних культових спорудах.

Серед останніх особливе місце посідають каплиці, наземні хрести та фігури зі статусом “придорожні”. Однак, вивчення цих “малих” представників української сакральної архітектури й мистецтва завжди губилося в тіні обширних і масштабних досліджень “великих” культових репрезентантів – церков, соборів, костелів, дзвіниць, каплиць як тимчасових або малих храмів. Разом з тим, світ побачив праці Ф. Вовка, Г. Колцуняка, Д. Антоновича, Д. Щербаківського, В. Січинського, Р. Райнфуса, Ю. Тарновича, М. Драгана, О. Чарновського, М. Моздира, Д. Крвавича, Т. і М. Лопаткевичів, О. Болюка, В. Малини, у яких почасти піднімаються питання існування таких споруд, їх розповсюдження та розвитку на певних територіях, регіонах тощо. Та попри усі зацікавлення такого плану і, відповідно, отримані результати жоден з різновидів придорожніх культових об'єктів не піддавався належному комплексному висвітленню в контексті матеріалів, які пропонуються до безпосереднього вивчення підростаючим поколінням, майбутнім фахівцям у сфері мистецької чи гуманітарної освіти. Йдеться, зокрема, про те, що матеріали, які формують інформаційний блок про екзистенцію та розвиток малої сакральної архітектури, наземних христів, статуарної пластики під титулом “придорожні” в рамках курсу “Історія українського мистецтва” для відповідних навчальних закладів, зокрема тих, які займаються підготовкою майбутніх педагогів-художників, є надто узагальнені та недостатньо повні. Відтак унеможливується повноцінне розкриття усіх сторін природи таких споруд, їх функціонального призначення, специфіки образотворення, локалізації, особливостей виконання в матеріалі, також пов'язаних з ними звичаїв і традицій.

Мета статті – розкрити сутність українських культових придорожніх об'єктів (каплиць, христів, фігур), їх типові структурні уклади, особливості локалізації та призначення в контексті загального розгляду їх як складових матеріалів навчального курсу “Історія українського мистецтва”.

Виклад основного матеріалу. Професійно вибудований і логічно структурований тандем мистецьких й освітянських концепцій укладу сучасного життя відіграє важливу роль у творчому розвитку сучасної молоді. Особливо це стосується тих особистостей, які обрали своєю життєвою дорогою водночас і фах педагога, і фах митця. Адже мистецтво є могутнім фактором соціального розвитку, уможливує представляти якісну характеристику суспільного життя, уособлювати в собі специфічний спосіб людської життєдіяльності, що зафіксовано в результатах творчої праці та соціокультурних норм. Як особливий феномен у соціумі мистецтво пронизує чи не всі напрямки людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва й елементарних людських потреб до найвеличніших виявів людської творчості, її безпосереднього втілення у різних видах і формах як духовної, так і матеріальної “продукції”.

Невід'ємною складовою творчого вираження “минулого”, з яким неодмінно мають ознайомитися сучасні та прийдешні покоління, й передусім ті молоді люди, які обирають професію вчителя образотворчого мистецтва, є культові придорожні об'єкти – представники так званої малої сакральної архітектури. Такі пам'ятки виразно репрезентують багатоміжовий досвід історії українського народу, його духовного, релігійного й мистецько-творчого становлення, допомагають проникнутися його самобутністю, наблизитися до розуміння української культури, її надбань та досягнень.

Цю заувагу чи констатацію аж ніяк не можна сприймати як типову буденну “формальність”. Причина проста – сьогодні чимало пам'яток малої сакральної архітектури з різних причин поступово втрачаються, а звідси – й зразки самобутньої культури нашого народу, приклади оригінального вирішення таких об'єктів, оздоблення їхніх зовнішніх строїв, наповнення внутрішнього середовища тощо. Сучасні культові придорожні споруди, що зводяться упродовж останніх десятиліть, своїм образним вирішенням не завжди відповідають традиційним засадам створення таких об'єктів. Примітним стає і процес їхньої загальної стандартизації. На цій підставі логічною є думка, що ми назавжди можемо втратити не тільки істинні зразки українських придорожніх каплиць, наземних христів та фігур як особливих форм прояву української матеріальної культури, але й пам'ять про різні звичаї і традиції нашого народу, які безпосередньо пов'язані з ними.

В рамках піднятої проблеми подамо загальну класифікацію усіх тих об'єктів, які, по суті, мають

право називатися “культовими придорожніми спорудами”. В цілому до такого різновиду споруд належать об'єкти, які зведені (зводилися) на узбіччях доріг, перехресть, стежок, біля осель, у полях, лісах, гаях, над струмками, джерелами, криницями та всяких інших місцях і місцевостях. Основним духовним концептом цих сакралізованих витворів є вираження побожності, символіко-образне засвідчення віри у Бога, вияв потреби у покровительстві “зверху” та подяки за отриману опіку, як знак упам'яткування та вшанування різних подій, дат, об'єктів, явищ тощо.

Зважаючи на те, що для кожної такої споруди (об'єкту) характерна особлива образно-функціональна риса – “стояти при дорозі”, тобто на шляху людини, бути у неї на очах, бути доступною для неї, навіть якщо вона розташована у лісових хащах чи у віддалених польових просторах, у її назві прийнято вживати термін – “*придорожня*” (“*придорожній*”).

Першу групу (послідовність не має значення) сакральних об'єктів зі статусом “придорожні” творить особливий вид каплиць – *каплиці придорожні*.

Оскільки вони є одним із різновидів каплиць як таких, то в цілому ще слід розрізняти: *каплиці-храми* (малі церкви, “церковки”; як окремі архітектурні будівлі, або власне облаштовані під храм печерні, гротові простори); *каплиці як “домашні храми”* (можуть мати вигляд окремої споруди або спеціально відведеного приміщення у будівлі; зокрема каплиці замкові, палацові [2, 110], при навчальних закладах [1, 116], медичних установах, різних підприємствах тощо); *каплиці при храмах* (об'єкти для молитов та інших культових потреб, які є спорудою ансамблю храму або архітектурною складовою його будівлі [5, 110]; окремою групою таких каплиць є *крипти* – спеціальні приміщення під вівтарною частиною західноєвропейських храмів, які призначалися для почесних поховань [4, 94]); *каплиці-стації* (об'єкти-пункти “Хресної Дороги”; такі споруди творять цілий архітектурний комплекс (14 об'єктів), який уособлює собою “Дорогу Страждань” (лат. “Via della Croce”, “Via Dolorosa”) – шлях, який пройшов Ісус Христос на Голгофу. Біля кожної із цих каплиць-стацій під час Великого Посту відчитуються особливі молитви, завдяки яким особа чи цілий церковний похід отримує індульгенції (прощення гріхів); *цвинтарні* або *кладовищенські каплиці* (споруди, що зводилися на цвинтарях для молитов та богослужінь за упокій померлих душ; у них правили панахиди і справляли на Фомину неділю поминальні обіди [6, 25]); *каплиці-усипальниці* (споруди для захоронення померлих; будувалися

на замовлення цілих родин, сімей і були досить поширеним явищем в українському культовому будівництві [3, 8], напр.: каплиці Кампанів та Боїмів у Львові, Шептицьких у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. і ін. Окрему групу тут становлять *надмогильні каплички*, які, на подібну надмогильних хрестів, обелісків та плит, зводилися на місцях захоронення померлих як знаки вшанування пам'яті про них).

Повертаючись до каплиць придорожніх, зазначимо, що вони можуть мати вигляд невеликого будиночка, храмоподібної споруди, архітектурно-пластичної композиції з обов'язковою присутністю у ній такого конструктивного елементу як “дах” чи його імітації. У їхніх завершеннях завжди присутній хрест. У внутрішньому середовищі переважно містилася скульптурна статуя святої особи (як “покровителя” і “заступника”); іноді скульптурне зображення святого заміняли ікони.

Разом з тим, за певних обставин придорожніми каплицями можна вважати й деякі інші, шойно перелічені каплиці. Так, зокрема, до придорожніх каплиць відносимо й ті каплиці, які розміщуються на територіях церков, навчальних, лікувальних та іншого роду закладів, об'єктів тощо як споруди і мають “доступ з дороги”, тобто є доступними для перехожих. Функцію придорожніх каплиць виконують і каплички-стації комплексів “Хресної Дороги”, якщо вони споруджені не на територіях храмів, монастирів, скитів, а у загальнодоступних місцях. Адже упродовж цілого року такі споруди лише на час Великого Посту виконують своє безпосереднє призначення, а решта часу вони слугують і як придорожні каплиці.

Наступну групу культових придорожніх об'єктів творять *придорожні хрести*. Такі хрести як наземні споруди можуть мати різні структурні уклади.

Найпоширенішим є “простий” наземний хрест, як основний “знак” і “символ” християнства. Часто на перетині рамен таких хрестів можна побачити об'ємну, іноді, як результат творчої інтерпретації майстра чи замовника, намальовану на силуетно вирізаній блясі чи фанері фігуру “Розп'ятого Христа”. Хрест як споруда та об'ємне зображення “Розп'яття” можуть бути виконані в дереві, камені або металі.

Іншим різновидом придорожного хреста є кам'яний хрест з Розп'яттям (іноді з Пристоячими), або металевого хреста з Розп'яттям (іноді з різним за іконографією чавунним литвом біля його підніжжя), які встановлені на вершині кам'яного подіуму (цокольної основи). Сам подіум може бути

виражений у звичайних геометричних формах, або в образі “храму” чи “храмоподібного середовища” (монолітної глиби-корпусу різної конфігурації з різними за формою нішами та вміщеними у них рельєфними зображеннями святих; завершення такого подіуму переважно має форму “даху”). В окремих регіонах галицьких земель цей різновид придорожніх хрестів люди називають “придорожніми фігурами”.

Ще одним різновидом культових споруд зі статусом придорожні виводимо “хрести-фігури”. Це об'єкти у вигляді дерев'яного хреста зі скульптурними постатями “Розп'ятого Христа” та Пристоячих біля ніг Спасителя. При цьому Пристоячі і частина хреста з Розп'яттям, в районі склепіння рамен, “оточені” своєрідним дощатим тлом різної конфігурації. Іноді скульптури Пристоячих можуть бути взагалі відсутні або їх можуть замінити невеличкі ікони. Переважно над горизонтальними раменами хреста розміщені скульптурки янголів (іноді у формі “погруддя”, іноді – у вигляді статуї, фігури). Часом у композиційне рішення таких споруд введено атрибути Христових тортур.

Відтак пропонуємо розрізнити ще й *придорожні “фігури”* – споруди, зазвичай кам'яні, загальний образ яких виражений у вигляді скульптурної статуї святого, встановленої на вершині подіуму. Іконографія таких скульптур може мати різні рішення, як і подіуми (колони, підмурівки), які служать для них “підставкою”.

Перелічені вище культові придорожні споруди різняться й своїм місцем встановлення, тобто характером локалізації.

Тут слід розрізнити *шляхові (власне придорожні) споруди*. Це об'єкти, які споруджені біля великих шляхів, роздоріж, при загальних дорогах у населених пунктах тощо. У назві каплиць, хрестів, фігур цієї групи термін “шляхові” може взаємозамінятися терміном “придорожні”, оскільки обидва вони максимально повно і точно визначають характер розташування цих сакралізованих творінь.

Садибні каплиці, хрести, фігури. У класифікації культових придорожніх об'єктів за місцем їхнього знаходження (розташування) садибними є ті, які зведені у населених пунктах біля осель або на садибних ділянках.

Полеві каплиці, хрести, фігури. До цієї групи відносимо об'єкти, які будувалися у полях – як на власних ділянках, так і на загальних територіях.

Лісовими сакральними спорудами з функціями “об'єкта придорожнього” є ті, які, відповідно, зведені у лісах та гаях.

За характером місця встановлення *придорожніх каплиць, хрестів, фігур* виокремлюємо й такі, що зводилися *при храмах* (при церквах, при костелах). У загальній характеристиці сутності придорожніх

каплиць вже було зауважено, що каплиці, розміщені на території храму як окремі споруди і мають “доступ з дороги”, також розглядаються нами як каплиці придорожні. Це повною мірою стосується й придорожніх хрестів і фігур. Отже, тут ми можемо говорити й про такий варіант їхнього локального розміщення, як територія храму.

За мотивацією призначення придорожні каплиці, хрести та фігури слід розглядати як об'єкти: *звичаєві (обрядові), охоронні, жертвні, поминальні, пам'ятні*.

Висновки. Висвітленим вище матеріалом ми прагнули окреслити хоча б найсуттєвіші складові репрезентації тих традиційних культових споруд, які постають у релігійному середовищі українців-християн як сакральні об'єкти зі статусом “придорожні”. Враховуючи низку провідних завдань курсу “Історія українського мистецтва”, які, зокрема, скеровані на ознайомлення студентів з різним понятійним апаратом, фаховою мистецтвознавчою термінологією, надання їм належних базових знань про основні аспекти історичного розвитку вітчизняного образотворчого мистецтва та архітектури, у тому числі й сакральної, від найдавніших часів до сьогодення, ми подали загальне визначення придорожніх сакральних об'єктів, охарактеризували різні види каплиць, безпосередньо означили загальні риси усього того архітектурно-функціонального розмаїття, яким наділені українські придорожні каплиці, хрести та фігури. Вважаємо, що залучення у навчальний процес студентів відповідного фаху навіть такого поверхового матеріалу про різновиди українських християнських культових споруд здатне збагатити їхню уяву про культурні надбання наших предків, багатогранність структурної образності й функціональності вітчизняної сакральної архітектури та мистецтва загалом.

1. *Архітектура: Короткий словник-довідник* / [за заг. ред. А.П. Мардера]. – К.: Будівельник, 1995. – 330 с.: іл.

2. *Асеев Ю.С. Архітектура Київської Русі* / Ю.С. Асеев. – К.: Будівельник, 1969. – 191 с., іл.

3. *Герчанівська П. Дерев'яні церкви України* / П. Герчанівська. – К.: Наукова думка, 1996. – 133 с.

4. *Ничкало С.А. Мистецтвознавство: короткий тлумачний словник* / С.А. Ничкало. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.

5. *Січинський В. Історія українського мистецтва* / В. Січинський. – Нью-Йорк: НТШ в Америці, 1956. – Т. 1. Архітектура. – 1956. – 179 с.: іл.

6. *Щербаківський Д. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці* / Д. Щербаківський // *Українське мистецтво*. – Київ – Прага: Укр. гром. вид. фонд, 1926. – XXXIV, 62 с.: іл.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2014